

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ

SPECIAL CRIMINOLOGY MEASURES FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO CORRUPTION

Никифорова Н.А., аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаними з корупцією. Встановлено, що цей рівень запобігання неподанням декларацій чи декларуванню недостовірної інформації охоплює систему суспільно-політичних, правових, інформаційно-просвітницьких, інформаційно-аналітичних, культурно-виховних та організаційно-управлінських заходів.

Серед таких заходів заслуговує на увагу передусім: підвищення рівня інформаційної взаємодії, з одного боку, між інститутами громадянського суспільства, та, з другого, НАЗК, судовими та правоохоронними інституціями під час перевірки декларацій та моніторингу способу життя суб'єкта декларування; удосконалення антикорупційного законодавства, що стосується декларування, в аспекті юридичної визначеності правових норм, їх однозначності, чіткості, зрозумілості; удосконалення правового статусу суб'єктів запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією; удосконалення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації потенційних суб'єктів декларування; удосконалення порядку та розширення обсягу консультативної допомоги уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції; систематичний збір, узагальнення та аналіз інформації про стан і тенденції досліджуваних правопорушень, розроблення кримінологічних прогнозів; створення прозорої й відкритої процедури відбору кадрів до державних органів влади на конкурсній основі; підвищення професійного рівня працівників правоохоронних органів, передусім детективів НАБУ, слідчих НПУ, ДБР, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Встановлено, що значна частина цих заходів має вагомий вплив на запобігання не лише кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, але й власне кримінально та адміністративно караним корупційним деліктам. Тому в основі запобігання декларуванню недостовірної інформації чи неподанням декларації також заходи запобігання корупційним правопорушенням.

Ключові слова: корупція, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, декларування недостовірної інформації, декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, неподання декларації, спеціально-кримінологічне запобігання.

The article is devoted to the study of special criminological measures to prevent criminal offenses related to corruption. It was established that this level of prevention of non-submission of declarations or declaration of inaccurate information covers a system of social-political, legal, informational-educational, informational-analytical, cultural-educational and organizational-management measures.

Among such measures, the following deserve attention: increasing the level of information interaction, on the one hand, between institutions of civil society, and, on the other, the NAKC, judicial and law enforcement institutions during the verification of declarations and monitoring of the lifestyle of the subject of the declaration; improvement of anti-corruption legislation related to declaration, in the aspect of legal certainty of legal norms, their unambiguity, clarity, comprehensibility; improvement of the legal status of subjects of prevention and countermeasures against criminal offenses related to corruption; improvement of training, retraining and upgrading of qualifications of potential subjects of declaration; improvement of the procedure and expansion of the scope of consulting assistance of authorized units (authorized persons) on issues of prevention and detection of corruption; systematic collection, summarization and analysis of information on the state and trends of investigated offenses, development of criminological forecasts; creation of a transparent and open procedure for the selection of personnel for state authorities on a competitive basis; raising the professional level of law enforcement officers, primarily NABU detectives, NPU investigators, and the DBR, who conduct pre-trial investigations of criminal offenses related to corruption.

It has been established that a significant part of these measures has a significant impact on the prevention of not only criminal offenses related to corruption, but also criminal and administratively punishable corruption offenses. Therefore, measures to prevent corruption offenses are also at the heart of preventing the declaration of false information or failure to submit a declaration.

Key words: corruption, criminal offenses related to corruption, declaration of false information, declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government, failure to submit a declaration, special criminological prevention.

Постановка проблеми. Забезпечення результативності та сталості зусиль з подолання корупції є одним з ключових завдань, поставлених Європейською Радою перед українською державною владою як передумови успішної євроінтеграції. Ефективне запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією кримінальним правопорушенням неможливе без ґрунтового науково-теоретичного базису. Зважаючи на поширеність фактів неподання декларацій та спроб суб'єктів декларування приховати свої незаконно набуті активи, розробка дієвих механізмів запобігання кримінальним правопорушенням цього виду, зокрема спеціально-кримінологічних заходів, є необхідною та актуальною як з позиції кримінологічної науки, так і правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінально-правової та кримінологічної характеристики корупційних і пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень знайшли відображення у працях О. М. Бандурки, А. А. Вознюка, Д. Ф. Волонця, В. В. Голіни, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, З. А. Загиней-Заболо-

тенко, О. Г. Кальмана, Д. В. Каменського, В. М. Киричко, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Д. Г. Михайленка, М. І. Мельника, Д. М. Міськів, Р. О. Мовчана, О. М. Резніка, А. В. Титко, М. І. Хавронюка та інших. Проте, незважаючи на вагомий науковий доробок згаданих вчених, окремі аспекти застосування спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, залишаються недостатньо дослідженими або дискусійними, а тому потребують подальших наукових розробок.

Метою статті є формування пропозиції щодо удосконалення системи спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаними з корупцією.

Виклад основного матеріалу. В кримінологічній літературі зустрічаються різні підходи до розуміння спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням. Його визначають як сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соці-

альних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [1, с. 55]. Під спеціально-кримінологічним запобіганням злочинам, що здійснюється правоохоронними органами, пропонують розуміти специфічну діяльність цих суб'єктів, направлену на проведення комплексу спеціальних заходів запобігання злочинам; недопущення, усунення чи нейтралізацію (спільно з іншими суб'єктами цієї діяльності) комплексу детермінант; участь у розробці або вдосконаленні у практичній діяльності вже наявних спеціальних видів, форм і методів підвищення захисних можливостей потенційних жертв злочинів [2, с. 52–53]. Спеціальний (спеціально-кримінологічний) рівень запобігання орієнтований на певний вид чи групу злочинів [3, с. 161].

У контексті корупційних злочинів, на думку М. І. Мельника, спеціально-кримінологічна профілактика являє собою діяльність органів кримінальної юстиції із розробки та втілення в життя комплексу заходів спеціального характеру, які спрямовані на усунення, обмеження чи викорінення корупційних чинників, припинення корупційних злочинів (правопорушень), які вчинюються наразі [4, с. 384]. На переконання інших вчених спеціально-кримінологічні заходи запобігання корупційній злочинності, спрямовані на виявлення та усунення її детермінант. Їх безпосередньою метою, на відміну від загальносоціальних заходів, є не врегулювання загальнодержавних значущих питань (політичного, соціально-економічного і культурно-виховного змісту), а безпосередня боротьба з проявами корупції. Тобто, спеціально-кримінологічний рівень запобігання злочинам – це вже професійна діяльність, яка потребує використання спеціальних знань і методів кримінології, спеціальних заходів планування, прогнозування та управління [5, с. 7].

На підставі викладеного вище варто зробити висновок, що спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, це комплекс заходів із виявлення причин, умов та факторів, які детермінують ці делікти, їх усунення, а також вжиття заходів реагування на них, що здійснюються органами кримінальної юстиції, а також іншими державними та громадянськими інституціями.

При цьому варто погодитись із науковою позицією вчених у тому, що спеціально-кримінологічний рівень тісно пов'язаний з індивідуальним, який стосується вживання заходів запобігання відносно однієї особи [6, с. 149]. Тобто, заходи спеціально-кримінологічного запобігання у разі їх персоналізованого застосування до конкретної особи набувають характеру індивідуального запобігання.

Серед *суспільно-політичних* заходів запобігання можна виділити підвищення рівня інформаційної взаємодії, з одного боку, між інститутами громадянського суспільства, та, з другого, НАЗК, судовими та правоохоронними інституціями. Передусім слід залучати громадськість до моніторингу та аналізу поданих декларацій.

З огляду на невдоволеність суспільства масштабними проявами корупції в органах державної влади й місцевого самоврядування та бажання протидіяти корупційним та пов'язаним з корупцією кримінальним правопорушенням, указаний захід може бути ефективним та дієвим. Тим паче, що у разі отримання інформації від фізичних та юридичних осіб, із медіа та інших джерел про можливе відображення у декларації недостовірних відомостей, у тому числі у декларації, щодо якої наявна довідка про результати проведення автоматизованої перевірки декларації така декларація підлягає повній перевірці (ч. 1 ст. 51-3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року та пп. 3 п. 3 Порядку відбору декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, для проведення

повної перевірки та черговості такої перевірки на підставі оцінки ризиків [7]).

Варто розширювати практику створення громадських органів у вигляді рад доброчесності. Наприклад, у судовій гілці влади функціонує такий громадський орган, як Громадська рада доброчесності, який допомагає роботі Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Під час своєї діяльності такі ради можуть виявляти інформацію про можливо вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень.

Вагоме місце у системі заходів запобігання належить **правовим заходам**. У цьому зв'язку вважаємо за доцільне порушити питання удосконалення антикорупційного законодавства, яке повинно бути юридично визначеним, чітким, прозорим та зрозумілим. Принаймні задля того, щоб кожному суб'єкту декларування були зрозумілі передбачувані наслідки кримінально-правового характеру за вчинене ним протиправне діяння. Удосконалення потребують окремі положення Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, які визначають правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [8]. Передусім вважаємо за доцільне у ст. 1 цього Закону розтлумачити зміст терміну «запобігання корупції» («запобігання корупційним правопорушенням»), що своєю чергою сприяло б забезпеченню дотримання принципу юридичної визначеності закону.

Крім того необхідно внести зміни до нормативного визначення підзвітності та підконтрольності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, які діють у відповідних органах, переглянути існуючі повноваження цих підрозділів (осіб) та визначити перелік основних завдань особи, відповідальної за реалізацію антикорупційної програми (Уповноваженого).

Заслугове на увагу удосконалення юридичних підстав включення до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. Адже складається ситуація, коли до цього реєстру вносять різні категорії осіб: з одного боку осіб, які незаконно збагатилися в результаті вчинення корупційних кримінальних правопорушень, а з другого, осіб, які подали декларацію несвоєчасно без поважних причин. Таким чином, нівелюється значення такого реєстру, оскільки він містить інформацію про «справжніх» корупціонерів, так і випадкових (можливо необачних) осіб, які не вчиняли корупційних правопорушень. У зв'язку з цим пропонується декілька шляхів розв'язання проблеми: 1) удосконалити норму, передбачену пп. 3 п. 3 розділу I Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані, затвердженого рішенням НАЗК від 09 лютого 2018 р. № 166, відповідно до якої Реєстр ведеться з метою аналізу відомостей про осіб, які вчинили пов'язані з корупцією правопорушення. Відповідно, виключити з реєстру правопорушення, пов'язані з корупцією (передусім неподання декларації); 2) створити інший реєстр для осіб, які вчинили пов'язані з корупцією правопорушення; 3) в межах зазначеного реєстру розділити осіб, які вчинили корупційні правопорушення від осіб, які вчинили пов'язані з корупцією правопорушення.

Окремої уваги заслугове удосконалення положень кримінального законодавства в частині кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, а також практики його застосування, на що неодноразово звертали увагу вчені [9; 10; 11; 12; 13; 14].

У системі заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, важливе місце має бути відведено **інформаційно-просвітницьким** заходам.

У закладках вищої освіти, де здійснюють підготовку, перепідготовку чи підвищення кваліфікації потенційних

суб'єктів декларування (йдеться передусім про заклади, де здобувають вищу юридичну освіту) в обов'язковому порядку повинні бути навчальні дисципліни (спеціальні курси) з питань антикорупційного законодавства. Основи антикорупційного законодавства із обов'язковим роз'ясненням питань декларування слід викладати усім здобувачам вищої освіти, оскільки вони можуть стати в майбутньому, як приклад викривачами або власне суб'єктами декларування. Зазначені навчальні дисципліни (спеціальні курси) необхідно постійно удосконалювати, можливо навіть стандартизувати на рівні МОН.

В основі інформаційно-просвітницької роботи повинно бути інформування суб'єктів декларування про відповідальність за неподання декларації чи декларування недостовірної інформації та негативні наслідки, які можуть у зв'язку з цим настати, а також акцентування на конкретних рекомендаціях щодо заповнення та подання декларацій.

Вважаємо за необхідне також наголосити на важливості проведення інформаційно-просвітницької роботи уповноваженими підрозділами (уповноваженими особами) з питань запобігання та виявлення корупції. Так, відповідно до пп. 14 п. 2 розд. II Положення одним із повноважень зазначених суб'єктів є надання консультативної допомоги в заповненні декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Така допомога, на нашу думку, має включати обов'язок проведення уповноваженими підрозділами (особами) систематичної роз'яснювальної роботи щодо недопущення вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, під час кампанії декларування. При цьому, роз'яснення мають надаватися не тільки за ініціативою суб'єкта декларування, коли останній звертається за консультацією, а на постійній основі кожному працівникові, з обов'язковим проведенням так званого інструктажу та внесенням відомостей про це до відповідного журналу реєстрації інструктажів. Така практика, як видається, допоможе зменшити кількість фактів внесення недостовірної інформації до декларації суб'єктами декларування (принаймні до щорічних декларацій).

Слід підтримувати та удосконалювати практику функціонування «гарячих ліній» з питань роз'яснення вимог антикорупційного законодавства, зокрема в частині декларування. Особливо слід забезпечити їх ефективну роботу в період щорічної кампанії декларування.

У контексті інформаційно-просвітницької роботи, направленої на попередження вчинення протиправних дій з боку суб'єктів декларування, а також корекцію стереотипів поведінки девіантного характеру, особливу увагу, на нашу думку, слід приділяти категоріям суб'єктів декларування, яких найчастіше притягують до кримінальної відповідальності за неподання декларації чи декларування недостовірної інформації, а також суб'єктам декларування, які обіймали (обіймають) посаду службової особи, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище, пов'язану з високим рівнем корупційних ризиків.

Окрема увага має бути спрямована на осіб, які вже здійснили недостовірне внесення відомостей до декларації, але ще мають можливість подати виправлену декларацію (наразі законодавець передбачив можливість один раз подати виправлену декларацію протягом 30 днів після подання декларації).

Інформаційно-просвітницька робота має проводитися також серед членів сім'ї декларанта, оскільки від них може залежати достовірність інформації, що відображається в декларації. Такі особи могли б сприяти в отриманні інформації про наявні грошові активи, об'єкти нерухомості, рухоме майно, цінні папери і т.п., що в кінцевому рахунку допомогло б відобразити реальне матеріальне становище родини. Вони можуть полегшити процес заповнення декларації суб'єктом декларування. Суб'єкт декла-

рування повинен роз'яснювати той факт, що у разі відмови надання членом сім'ї необхідної інформації потенційно можуть виникнути підстави для притягнення його до кримінальної відповідальності.

Ефективне запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, неможливе без належної **інформаційно-аналітичної роботи**. Важливим є систематичне узагальнення та аналіз інформації про стан і тенденції досліджуваних правопорушень, а також розроблення на основі цього відповідних кримінологічних прогнозів та життєвих необхідних заходів реагування.

До **культурно-виховних** заходів слід віднести формування культури доброчесного декларування. Цей процес стає можливим завдяки наявності механізму щорічного подання декларації, відображення у ній відповідних доходів та видатків, діяльності судових та правоохоронних органів щодо притягнення винних до кримінальної відповідальності. Доброчесне декларування досить часто враховується під час проходження суб'єктами декларування конкурсів на відповідні посади в державні органи. Тому в методиці підготовки таких конкурсів, а також під час їх проведення обов'язково повинні бути враховані відомості про декларацію кандидата на посаду. Під час проведення значної частини таких конкурсів такі відомості враховуються, однак, на жаль не в усіх випадках.

Важливе значення мають також **організаційно-управлінські** заходи. Серед них особливу увагу слід приділити наступному: 1) створення прозорої й відкритої процедури відбору кадрів до державних органів влади на конкурсній основі; 2) підвищенню професійного рівня працівників правоохоронних органів, передусім детективів НАБУ, слідчих НПУ, ДБР, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією (зокрема, шляхом розроблення спеціальних програм навчання та підвищення кваліфікації); 3) удосконаленню методики виявлення та розслідування неподання декларації та декларування недостовірної інформації; 4) життєво заходів реагування на порушення антикорупційного законодавства.

Значна частина цих заходів має вагомий вплив на запобігання не лише кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, але й власне кримінально та адміністративно караних корупційних деліктів. Тому в основі запобігання декларуванню недостовірної інформації чи неподання декларації також заходи запобігання корупційним правопорушенням.

Висновки. За результатами дослідження системи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, встановлено, що важливими її елементами є заходи в різних сферах суспільного життя, зокрема:

1) *суспільно-політичні* (підвищення рівня інформаційної взаємодії, з одного боку, між інститутами громадянського суспільства, та, з другого, НАЗК, судовими та правоохоронними інституціями під час перевірки декларацій та моніторингу способу життя суб'єкта декларування; розширення практики створення громадських органів у вигляді рад доброчесності, які можуть виявляти інформацію про можливе вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень);

2) *правові* (удосконалення антикорупційного законодавства, що стосується декларування, в аспекті юридичної визначеності правових норм, їх однозначності, чіткості, зрозумілості; удосконалення правового статусу суб'єктів запобігання та виявлення корупції; удосконалення юридичних підстав включення до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; удосконалення положень кримінального законодавства в частині кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, а також практики його застосування);

3) *інформаційно-просвітницькі* (удосконалення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації потенційних суб'єктів декларування; удосконалення порядку та розширення обсягу консультативної допомоги уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції; підтримка та удосконалення практики функціонування «гарячих ліній» з питань роз'яснення вимог антикорупційного законодавства, зокрема в частині декларування; зосередження уваги на інформаційно-роз'яснювальній роботі серед категорій суб'єктів декларування, яких найчастіше притягують до кримінальної відповідальності за неподання декларації чи декларування недостовірної інформації, а також суб'єктів декларування, які обіймали (обіймають) посаду службової особи, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище, пов'язану з високим рівнем корупційних ризиків; удосконалення порядку подання виправленої декларації; проведення інформаційно-просвітницької роботи суб'єктом декларування серед членів своєї сім'ї);

4) *інформаційно-аналітичні* (систематичний збір, узагальнення та аналіз інформації про стан і тенденції досліджуваних правопорушень, розроблення кримінологічних прогнозів);

5) *культурно-виховні* (формування культури доброчесного декларування);

6) *організаційно-управлінські* (забезпечення прозорої й відкритої процедури відбору кадрів на конкурсній основі до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; підвищення професійного рівня працівників правоохоронних органів, передусім детективів НАБУ, слідчих НПУ, ДБР, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією (зокрема, шляхом розроблення спеціальних програм навчання та підвищення кваліфікації); удосконалення методики виявлення та розслідування неподання декларації та декларування недостовірної інформації; вжиття заходів реагування на порушення антикорупційного законодавства).

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
2. Йосипів А.О. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам, що вчиняються окремими маргінальними групами. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2019. № 12 (52). С. 51–56.
3. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діям. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 156–165.
4. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. Київ : Атіка, 2001. 410 с.
5. Кримінологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [Джужа О.М., Кондратьєв Я.Ю., Кулик О.Г., Михайленко П.П. та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
6. Вознюк А. А., Щирська В. С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : монографія / А. А. Вознюк, В. С. Щирська. Київ : Освіта України, 2017. 184 с.
7. Порядок відбору декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, для проведення повної перевірки та черговості такої перевірки на підставі оцінки ризиків URL: <https://nazk.gov.ua/uk/normatyvno-pravova-baza-deklaruvannya/>
8. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
9. Агеєнко А. В. Кримінально-правова характеристика декларування недостовірної інформації : дис. ... д-ра філософії : 08 «Право». Харків, 2023. 240 с.
10. Вознюк А. А. Визнання статті 366-1 Кримінального кодексу України неконституційною: концептуальні вади прийнятого рішення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4 (117). С. 20–31. Doi: <https://doi.org/10.33270/01201174.20>
11. Вознюк А. А. Декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації: нові моделі заборонних кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 104–120. DOI: [10.33766/2524-0323.92](https://doi.org/10.33766/2524-0323.92).
12. Вознюк А., Титко А. Кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню в Україні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 2 (8). С. 46–62. Doi: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.2.05>
13. Мовчан Р. О., Янівський В. М. Криміналізація умисного неподання декларації: pro at contra. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2023. Вип. 16 (28). С. 133–140.
14. Дудоров О. О., Коломоєць Т. О., Кушнір С. М., Макаренков О. Л. Загально-теоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні: колективна монографія. Запоріжжя, 2019. 476 с.